

УДК 243.98

П.Д. Біленчук, кандидат юридичних наук,
професор сектору інтелектуальної власності
та інноваційних технологій Київського університету
права Національної академії наук України

О.О. Шульга, завідувач сектору
Київського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ПРАВОВЕ І НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ, КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ І ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

Проаналізовано основи правового і наукового забезпечення досліджень культурної спадщини.

Ключові слова: культурна спадщина, мистецтвознавчі дослідження, експертні підрозділи МВС України.

Проведен анализ основ правового и научного обеспечения исследований культурного наследия

This article analyzes the basis of legal and scientific support of discovery of cultural heritage.

Культурна спадщина, культурні цінності, унікальні мистецькі твори є ключовими у побудові моделі українського державотворення, формуванні концепції правової охорони культурного надбання, оскільки саме ці базові поняття визначають реальний предмет правової охорони та відносини, що складаються між суб'єктами у процесі життєдіяльності. Водночас без чіткого визначення дефініції поняття культурної спадщини, культурних цінностей, мистецьких надбань неможливо створити дієвий правовий механізм захисту спадщини, цінностей, творів мистецтва, сформулювати ефективну процедуру його правового регулювання, визначити категорію осіб, які мають професійні повноваження щодо захисту культурного надбання, виокремити незаконні дії проти культурної спадщини та дії, що не є правопорушеннями, тобто визначити об'єктивну сторону цивільної, господарської, адміністративної, кримінальної відповідальності.

За таких умов виникла потреба суттєвого посилення загальнотеоретичних, методологічних, правових і організаційних засад сучасного наукового забезпечення мистецтвознавчих досліджень новітніми досягненнями науки.

Аналіз результатів наукових досліджень, опублікованих у підручниках, монографіях, навчальних посібниках, довідково-аналітичних узагальненнях за останні сто тридцять п'ять років (1880—2016 рр.), свідчить, що в криміналістичній літера-

турі питанням правого і наукового забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні приділяється недостатньо уваги (табл.).

Таблиця

Терміни, які використовують у криміналістиці

№ з/п	Назва праці	Експертиза культурних цінностей	Мистецтвознавча експертиза
Підручники			
1	Біленчук П.Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : підр. / П.Д. Біленчук, Г.С. Семаков ; за ред. П.Д. Біленчука. — 4-е вид., змін., допов. і доопр. — К. : ВД «Дакор», 2014. — 520 с.	+	+
2	Біленчук П.Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : підр. / П.Д. Біленчук, Г.С. Семаков ; за ред. П.Д. Біленчука. — 3-є вид., змін., допов. і доопр. — К. : ВД «Дакор», 2013. — 520 с.	+	+
3	Скригонюк М.І. Криміналістика : підр. / М.І. Скригонюк. — К. : Атіка, 2007. — 496 с.	—	—
4	Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підр. / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.	—	—
5	Криміналістика : підр. / [Біленчук П.Д., Дубовий О.П., Салтевський М.В., Тимошенко П.Ю.] ; за ред. П.Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — 416 с.	—	—
6	Криміналістика. Академічний курс : підр. / [Варфоломєєва Т.В., Гончаренко В.Г., Бояров В.І. та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 504 с.	+	+
7	Криминалистика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : НОРМА — М, 2000. — 990 с.	—	+
8	Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча практика / [за ред. В.П. Колмакова]. — К., 1973. — 280 с.	—	—
9	Специализированный курс криминалистики : учеб. / [отв. ред. М.В. Салтевский]. — К. : НИ и РИО, 1987. — 384 с.	—	—
10	Криміналістика : підр. / [за ред. П.Д. Біленчука]. — К., 1997. — 256 с.	+	+
11	Шеремет А.П. Криміналістика : навч. посіб. / А.П. Шеремет. — К. : ЦУЛ, 2005 — 472 с.	+	+
12	Шепітько В.Ю. Криміналістика : підр. / В.Ю. Шепітько. — К. : Ін Юре, 2010. — 496 с.	+	+
13	Криміналістика : навч. посіб. / [за ред. А.Ф. Волобуєва]. — К. : КНТ, 2011. — 504 с.	+	+

№ з/п	Назва праці	Експертиза культурних цінностей	Мистецтвознавча експертиза
Монографії і навчальні посібники			
1	Експертиза у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / [за ред. В.Г. Гончаренка]. — 2-ге вид, перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 400 с.	+	+
2	Кофанов А.В. Криміналістика: методичне забезпечення : навч. посіб. / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Хільченко С.В. ; за ред. П.Д. Біленчука. — К. : Атопол, 2010. — 320 с.	+	+
3	Криміналістично-реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889—1917 рр.) : у 2-х кн. / [авт. кол.: Вербенський М.Г., Гирько С.І., Проценко Т.О. та ін.]. — Кн. 1. — К. — Харків : ДНДІ МВС України, 2013. — 637 с.	+	—
4	Криміналістично-реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889—1917 рр.) : у 2-х кн. / [авт. кол.: Вербенський М.Г., Гирько С.І., Проценко Т.О. та ін.]. — Кн. 2 — К. — Харків : ДНДІ МВС України, 2013. — 602 с.	+	—
5	Експертиза культурно-історичних цінностей. НМК / [за ред. О.В. Потільчак]. — К. : Вид-во НПУ імені Н.П. Драгоманова, 2014. — 532 с.	+	+
6	Чисніков В.М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880—1917 рр.): історико-правове дослідження : у 2-х кн. / В.М. Чисніков. — К., 2014. — 624 с.	+	—
7	Біленчук П.Д. Експертна служба України: історіографія, джерелознавство, методологія, праксеологія : монографія / Біленчук П.Д., Стрілець Г.О., Шульга О.О. — К. : Beezone, 2016. — 230 с.	+	+

Результати наведених наукових узагальнень свідчать про те, що питання правового і наукового забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні привертають увагу дослідників, але потребують подальших наукових пошуків, оскільки йдеться про базові духовні цінності, засадничі положення, які пов'язані з гармонійним розвитком людини, суспільства, держави, цивілізації.

Як відомо, кожна держава формується навколо світоглядних вселенських звичаїв, планетарних культурних традицій, персональних духовних цінностей, унікальних творів мистецтва, самобутніх філософських поглядів певної спільноти людей, які визначають сутнісну стратегію національної ідеї. Саме вона є рухомою силою етносу, базуючись на повазі до світського історичного минулого, пам'яті пращурів, формує, об'єднує та надихає на подальший розвиток суспільства в майбутньому. Культурна спадщина, що гармонійно поєднує в собі універсальні духовні і культурні цінності порядності, професійності, чесності, справедливості багатьох поколінь, є надійним підґрунтям, фундаментом, наріжним каменем для відродження і формування національної ідеї держави [9; 5].

Ці світоглядно-методологічні принципи закріплено в міжнародних документах і національному законодавстві [7; 8; 10; 11]. Зокрема, ЮНЕСКО у Конвенції «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» ще 16 листопада 1972 року системно визначив міжнародно-правову модель охорони об'єктів природної та культурної спадщини людства і всієї земної цивілізації [10]. Положення цього світського правового документа набувають особливого значення в національному законодавстві, зокрема щодо поняття об'єктів культурної спадщини, занесених до Списку всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, оскільки саме ці об'єкти є надбанням людства, цивілізації, а отже, є його загальною духовною і культурною спадщиною.

У Законі України «Про охорону культурної спадщини», прийнятому Верховною Радою України 8 червня 2000 року, сформульовано сутнісні характеристики визначення культурної спадщини як сукупності успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини [8]. Згідно із задекларованими цим Законом положеннями об'єктом культурної спадщини є визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

У Законі наведено класифікацію об'єктів культурної спадщини, культурних цінностей, творів мистецтва. Зокрема, за типами об'єкти культурної спадщини поділяють на [8]:

- споруди (витвори) — твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;

- комплекси (ансамблі) — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини;

- визначні місця — зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

Законодавець поділяє об'єкти культурної спадщини на такі види:

- археологічні об'єкти — рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскальні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації;

- історичні об'єкти — будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських і річкових суден, у тому числі із залишками бойової тех-

ніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів [8].

Сутнісні характеристики об'єктів культурної спадщини можна узагальнити так:

- об'єктами монументального мистецтва є твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

- об'єктами архітектури та містобудування є окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; природно-архітектурні комплекси (ансамблі), історичні центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей;

- об'єктами садово-паркового мистецтва є об'єкти паркового будівництва, поєднані з природними або створеними людиною ландшафтами;

- об'єктами науки і техніки є унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей;

- ландшафтними об'єктами є природні території, які мають історичну цінність.

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», прийнятий Верховною Радою України 21 вересня 1999 року, визначає чіткий перелік предметів у розумінні культурних цінностей, об'єктів матеріальної та духовної культури, які мають важливе художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, а саме [7]:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного мистецтва і традиційного народного мистецтва;

- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фотодокументи, окремо чи в колекції;

- унікальні та рідкісні музичні інструменти;

- різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

- поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;

- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

У цьому Законі визначення культурних цінностей відповідають положенням Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» [11]. Він також визначає культурні цінності, які не можуть бути вивезені без спеціального свідоцтва за межі України, а також категорії культурних цінностей, що не підлягають вивезенню з України: культурні цінності Національного архівного та музейного фондів, а також занесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

Водночас в Україні немає спеціального закону про обіг культурних цінностей на своїй території. Чинне українське законодавство також не надає визначення тих культурних цінностей, які не можуть бути вільно продані чи куплені, наприклад, антикварна зброя або археологічні знахідки тощо.

Слід зазначити, що, крім визначення культурної спадщини, культурних цінностей, мистецьких творів, в українському законодавстві широко вживаються інші поняття, визначення, терміни, як-от: «пам'ятки історії та культури», «скарб». А отже, питання визначення і правого регулювання культурної спадщини, культурних цінностей, творів мистецтва потребують сучасного наукового забезпечення новітніми досягненнями науки [1—6; 12—15].

Нині О.М. Бандурка, А.В. Дроздов, О.П. Дубягіна, Ю.П. Дубягін, Т.Г. Каткова, Д.В. Кіслов, В.П. Крошко, О.І. Литвак, М.І. Сенченко проводять цікаві наукові дослідження, які доцільно використовувати для вирішення пізнавальних завдань у процесі досліджень культурної спадщини, культурних цінностей і творів мистецтва [1—6; 12—15]. Ці наукові дослідження є перспективними, оскільки стосуються актуальних питань правового і наукового забезпечення досліджень історичних і культурних надбань України.

Багато новітніх розробок (засобів, методів, технологій) у галузі мистецтвознавчих досліджень сьогодні потребує впровадження у сферу освіти, науки і культури.

Практичну реалізацію новітніх ідей у галузі мистецтвознавчих досліджень здійснюють експертні установи України. Потужною експертною установою України є Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі — Експертна служба), що як система державних спеціалізованих установ відповідно до Закону України «Про судову експертизу» здійснює судово-експертну діяльність, забезпечує участь фахівців у слідчих та інших процесуальних діях. Діяльність Експертної служби спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України.

Експертні підрозділи є юридичними особами, мають самостійний баланс, реєстраційні та інші рахунки відповідно до чинного законодавства, печатки із зображенням малого Державного Герба України та своїм найменуванням, інші необхідні для здійснення службової діяльності печатки, штампи, бланки, реквізити.

У своїй діяльності Експертна служба керується Конституцією і законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, наказами МВС України та Положенням про Експертну службу МВС України.

Головним підрозділом Експертної служби є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (далі — ДНДЕКЦ МВС України), який сьогодні здійснює проведення судової експертизи у кримінальному, виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення.

Одним із досить нових напрямів досліджень ДНДЕКЦ МВС України і його підрозділів на місцях є проведення мистецтвознавчих досліджень. Нині у структурі ДНДЕКЦ МВС України створено окремий відділ фототехнічних, портретних, мистецтвознавчих і психологічних досліджень, одним із напрямів діяльності якого, як зрозуміло, є проведення мистецтвознавчої експертизи.

Мистецтвознавча експертиза дає змогу досліджувати такі об'єкти:

- предмети антикваріату та твори мистецтва, у тому числі образотворчого (живопису, скульптури, графіки), декоративно-ужиткового мистецтва (порцеляна, метал, скло, камінь, дерево, тканина тощо), а також об'єкти нумізматики, фалеристики та боністики (монети, медалі, паперові гроші), кінопродукція, фотоматеріали;
- об'єкти у сфері захисту суспільної моралі, у тому числі візуальна інформація (відео, аудіовізуальна інформація, фіксовані публічні дії, предмети, виготовлені з різних матеріалів у вигляді статуєток, сувенірів).

Основними завданнями мистецтвознавчої експертизи є:

- проведення атрибуції твору (встановлення автора твору, періоду створення роботи, належності до певної школи тощо);
- визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору;
- встановлення автентичності об'єкта, визначення якісних змін, що відбувалися з ним під час його використання: встановлення факту реставраційних втручань, довільних вилучень (втрат), доповнень, інших переробок, яких зазнав об'єкт;
- визначення вартості твору;
- визначення відповідності продукції вимогам законодавства про захист суспільної моралі.

Нині науковці та експерти-практики окреслили орієнтовний перелік запитань, на які може відповісти мистецтвознавча експертиза.

Чи належить наданий на дослідження предмет до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове або інше значення?

Коли, де і ким створений твір, що досліджується? Чи є наданий твір оригіналом, копією, фальсифікованою копією, підробкою або імітацією?

З яких складових частин складається матеріальна частина твору?

Чи відбувалися зміни з оригіналом наданого твору під час його використання?

Наскільки змінено твір, який досліджується, у результаті реставрацій, довільних вилучень (втрат), доповнень, інших переробок, яких зазнав оригінал?

Чи підлягає наданий твір реставрації?

Якою є художня цінність твору?

Якою є орієнтовна вартість твору, що досліджується, у грошовому виразі (еквіваленті) на момент дослідження?

Чи належать об'єкти, що досліджуються, до творів порнографічного характеру?

Чи належить інформація, надана на дослідження, до дитячої порнографії?

Чи містить інформація, надана на дослідження, сцени насильства та жорстокості?

За потреби для повного та всебічного проведення мистецтвознавчого дослідження експерт має отримати дозвіл від ініціатора експертизи на часткове пошкодження або руйнування об'єкта.

На підставі викладеного вище можна дійти таких висновків:

- наукова розробленість правового і наукового забезпечення досліджень куль-

турної спадщини, культурних цінностей і творів мистецтва перебувають у стадії становлення;

– правове і наукове забезпечення культурної спадщини, культурних цінностей і творів мистецтва має свій предмет, об'єкт, засоби та методи дослідження;

– теоретична значущість цієї праці полягає в розробці основних положень теорії правового і науково-методичного забезпечення системних досліджень культурної спадщини, культурних цінностей і творів мистецтва;

– практична значущість цього дослідження полягає в розробці науково-методичних рекомендацій, спрямованих на комплексне правове і наукове забезпечення досліджень культурної спадщини, культурних цінностей і творів мистецтва новітніми досягненнями науково-технічного прогресу.

Список використаної літератури

1. *Оперативно-розшукова компаративістика* : монографія / [Бандурка О.М., Перепелиця М.М., Манжай О.В., Шендрик В.В.]. — Харків : Золота миля, 2013. — 352 с.
2. Біленчук П.Д. Сучасне наукове забезпечення кримінального провадження / П.Д. Біленчук, М.Н. Курко // *Європейські перспективи*. — 2013. — № 13. — С. 42—47.
3. Біленчук П.Д. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету / П.Д. Біленчук // *Віче*. — 2013. — № 22. — С. 6—8.
4. Біленчук П.Д. Гносеологія права / П.Д. Біленчук, І.І. Шостенко // *Правова Україна*. — 2012. — С. 13—55.
5. Дроздов А.В. Развитие правовых взглядов на понятие и содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений / А.В. Дроздов // *Криміналістичний вісник*. — 2013. — № 1 (9). — С. 63—70
6. Дубягина О.П. Криминологическая характеристика норм, обычаев и средств коммуникации криминальной среды / О.П. Дубягина. — М. : ООО «Юритинформ», 2008. — 204 с.
7. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» : станом на 13 берез. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Оф. вид. — Режим доступу : <http://www.customs.com.ua/php/document.php?ISN=5038>.
8. Закон України «Про охорону культурної спадщини» : станом на 28 січня 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Оф. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
9. Каткова Т.Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні / Т.Г. Каткова. — Харків : Право, 2008. — 216 с.
10. Конвенція ЮНЕСКО від 16.11.72 р. «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» // *Культурна спадщина України*. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. / [упоряд. В.І. Фрич] ; відп. ред. М.В. Гарник. — К. : Істина, 2002. — 336 с.
11. Конвенція ЮНЕСКО від 14.11.70 р. «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» // *Культурна спадщина України*. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. / [упоряд. В.І. Фрич] ; відп. ред. М.В. Гарник. — К. : Істина, 2002. — 336 с.
12. Кіслов Д.В. Сучасні медіа та інформаційні війни : монографія / Д.В. Кіслов. — 2-ге вид. — К. : МП «Леся», 2013. — 240 с.
13. Литвак О. Наукове забезпечення діяльності прокуратури / О. Литвак, С. Подкопаєв // *Вісник прокуратури*. — 2013. — № 1 (139). — С. 7—12.
14. *Основи інформаційно-аналітичної діяльності* : навч. посіб. / І.В. Захарова, Л.Я. Філіпова. — К. : Центр навч. л-ри, 2013. — 336 с.
15. Сенченко Н.И. Теория и практика невидимых войн / Н.И. Сенченко. — К. : КИТ, 2009. — 504 с.